

ROBERT KRZYWDZIŃSKI

NAWIERZCHNIE ORAZ INSTALACJE PODZIEMNE PRZEJŚCIA JATEK RZEŹNICZYCH GŁÓWNEGO MIASTA GDAŃSKA

W latach 2004–2005 we wschodniej części kwartału objętego ulicami: Mariacką, Podkramarską, św. Ducha i Krowią w Gdańsku zostały przeprowadzone ratownicze badania archeologiczne. Wykopaliska zrealizowało Muzeum Historyczne Miasta Gdańska na zlecenie Urzędu Miasta Gdańska. Przebadany obszar, o powierzchni ok. 1000 m², znajduje się w centralnej części Głównego Miasta Gdańska, w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła Mariackiego, jego plebanii oraz Kaplicy Królewskiej (ryc. 1).

W zachodniej części wykopu (ok. 745 m² powierzchni) odnotowano m.in. pozostałości głównie miejskich jatek rzeźniczych. Prawdopodobnie już w XIV w. przybrały one formę czterech ciągów kramów – niewielkich, w zarysie planu kwadratowych. Dwa środkowe ciągi stykały się tylnymi ścianami, natomiast dwa skrajne były od nich oddzielone przejściami. Nie od razu jednak jatki głównomiejskie miały taką postać, co zostało potwierdzone badaniami archeologicznymi (por. opis niżej oraz ryc. 2, a także Krzywdziński 2008). Wykopaliska swym zasięgiem objęły m.in. jatki rzeźnicze, na które, we wczesnym okresie zasiedlenia tego obszaru, składały się najpierw jeden, później dwa i jeszcze później trzy szeregi jatek oraz jedno przejście (por. ryc. 2). Być może już od momentu powstania, a z pewnością w późniejszym okresie, jatki zajmowały również obszar nieobjęty badaniami, w pasie między zachodnią krawędzią wykopu a wschodnimi ścianami plebanii kościoła Mariackiego i Kaplicy Królewskiej. Zalegają tam prawdopodobnie relikty jednego szeregu jatek rzeźniczych i przejścia umożliwiającego dokonywanie zakupów.

Na podstawie wyników badań wydzielono osiem poziomów odpowiadających ośmiu okresom osadni-

czym, datowanym łącznie na lata ok. 1335–1945¹ (Krzywdziński 2008). W dwóch pierwszych okresach osadniczych na przebadanym terenie funkcjonował tylko jeden szereg jatek rzeźniczych, skierowanych frontowymi ścianami na zachód. Przejście umożliwiające dostęp do jatek nie zostało zatem objęte badaniami. Pozostały obszar zachodniej części wykopu zajmowały dwie posesje mieszczańskie, na których odnotowano ślady ich zagospodarowania przestrzennego, m.in. budynki mieszkalne i gospodarcze, wzniesione w konstrukcji szkieletowej i słupowej z ryglami przyciesiowymi.

W trzecim etapie osadniczym, datowanym na okres od lat 1346–1347 do roku 1367, do terenu zajmowanego przez jatki rzeźnicze została dołączona (dokupiona?) posesja sąsiadująca z nim od wschodu. Na pozyskanej powierzchni powstał drugi szereg jatek. Oba szeregi, starych i nowych jatek rzeźniczych, stykały się tylnymi ścianami. Na wschód od nowych jatek wydzielono szerokie na 3,3 m przejście, nie tylko umożliwiające dokonywanie w nich zakupów, ale także łączące ul. Mariacką z ul. św. Ducha. Nawierzchnię tego przejścia wykonano z warstwy drobnych kamieni i grubego żwiru, a jej utwardzenie to niewątpliwie w dużej części efekt udeptania. Warstwa użytkowa zalegająca na tej nawierzchni, ze względu na wyraźną odmienność materiału i struktury, była bardzo łatwa w eksploracji.

¹ Datowanie wyznaczonych poziomów osadniczych zostało opracowane, poza stratygrafią, przede wszystkim na podstawie badań dendrochronologicznych prof. T. Ważnego, analizy numizmatycznej prof. B. Paszkiewicza (praca przygotowywana do druku) i analizy źródeł archiwalnych dr Z. Maciakowskiej (praca przygotowywana do druku).

Ryc. 1. Widok z góry na obszar badań (w kształcie odwróconej litery L). Po lewej plebania kościoła Mariackiego i Kaplica Królewska, w głębi fragment ul. św. Ducha. Widok od południa. Fot. R. Janczukowicz

Fig. 1. View from above over the area of excavations (in the shape of turned L). Presbytery of St Mary's church and fragment of św. Ducha street in the background. Viewed from the south. Photo by R. Janczukowicz

W południowym końcu wschodniego przejścia jatek rzeźniczych zarejestrowano odcinek brukowanej nawierzchni o długości ok. 3,6 m, wykonanej z niewielkich otoczków ułożonych na warstwie podsypki z żółtego piasku. Wzdłuż wschodniej krawędzi tego bruku został uformowany rynsztok, natomiast jego zachodnia krawędź ostro opadała ku przyciesiom frontowych ścian jatek. Północny kraniec bruku zaznaczono, układając go z dużych kamieni. Przedłużenie brukowania po wschodniej stronie przejścia wiązało się być może z potrzebą przedłużenia rynsztoku. Wyraźną cechą tego bruku była jego powierzchnia, opadająca w kierunku północnym, tj. do wnętrza jatek. Na całej jej odsłoniętej długości różnica poziomów wynosiła ok. 50 cm. Gwałtowny spadek tej nawierzchni można wytłumaczyć remontem ul. Mariackiej, polegającym prawdopodobnie na usypaniu warstwy żółtego piasku o miąższości ok. 50 cm i nakryciu go brukiem. Aby zniwelować powstałą w ten sposób różnicę poziomów ul. Mariackiej i przejścia jatek, zastosowano odsłoniętą w trakcie badań, opadającą na krótkim odcinku nawierzchnię. Trudną do wyjaśnienia kwestią pozostaje sposób, w jaki radzono sobie ze spływającą rynsztokiem do jatek wodą.

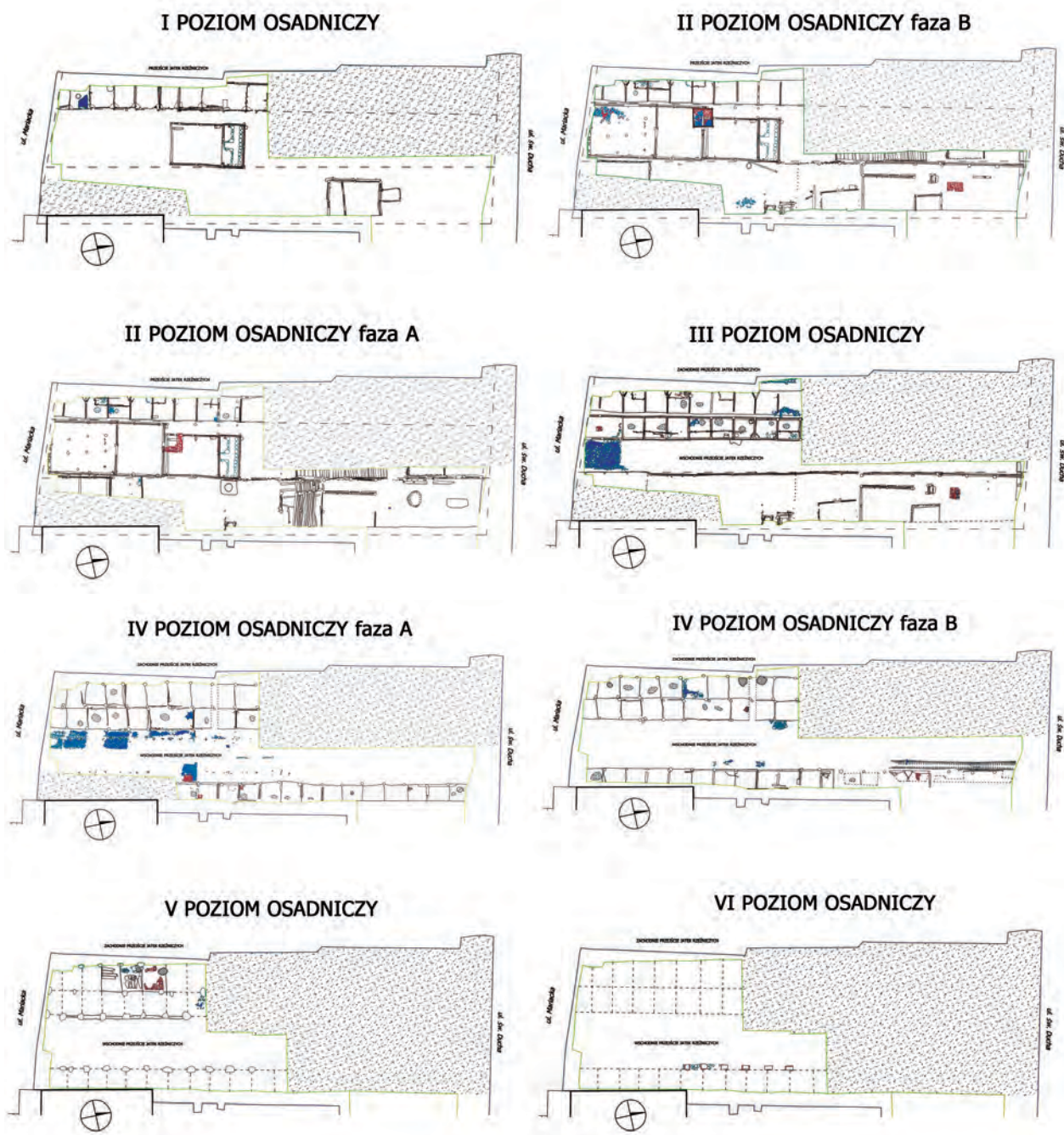
Bezpośrednio na nawierzchni wschodniego przejścia jatek, zarówno na zbitej warstwie drobnych ka-

mieni, jak i na bruku, odnotowano akumulacyjną warstwę użytkową o miąższości 1–30 cm.

Po zachodniej stronie pierwszego (starego) szeregu jatek, na bardzo niewielkiej powierzchni, udało się zarejestrować fragment nawierzchni zachodniego przejścia. Był to bruk wykonany z małych otoczków z rynsztokiem uformowanym wzdłuż jedynej odsłoniętej, wschodniej krawędzi. Na powierzchni bruku zalegała warstwa użytkowa o miąższości 20–26 cm.

Na podstawie odsłoniętych relikwów nawierzchni obu przejść można przypuszczać, że w omawianym okresie przejścia te różniły się pod względem nawierzchni: przejście zachodnie było wybrukowane, a przejście wschodnie wyłożone warstwą drobnych kamieni. Możliwe, że różnica w zastosowanym materiale wynika z różnego czasu powstania obu przejść – zachodnie jest starsze.

Ważnym elementem wschodniego przejścia jatek zarejestrowanym podczas badań archeologicznych były relikty ścian (czy też płotu) o długości ok. 21 m, oddzielającej niezabudowane zaplecze sąsiedniej, prywatnej posesji od przejścia. Niewygodne sąsiedztwo działki i przejścia jatek zostało oddzielone konstrukcją, której podstawę stanowiło sześć prostokątnych w przekroju, zaciosanych u dołu i wbitych w regularnych odstępach pali. W ich bocz-

Ryc. 2. Plany reliktów zagospodarowania przestrzennego badanego obszaru w ośmiu poziomach osadniczych.

Rys. A. Grabska, E. Nakonieczna, K. Mazur, M. Korszański i P. Makuła

Fig. 2. Planes of spatial development remains of excavated area in eight levels of settlement.

Drawing A. Grabska, E. Nakonieczna, K. Mazur, M. Korszański and P. Makuła

nych ścianach, nieco powyżej poziomu użytkowego, wycięto prostokątne gniazda przelotowe. We wlotach tych gniazd umieszczono czopy końców pięciu belek rozporowych o długości ok. 4 m. Połączenia na czop i gniazdo przelotowe zostały wzmocnione kołkami przechodzącymi przez gniazda i czopy prostopadłe do ściany. Do tak wykonanego szkieletu od strony przejścia jatek, tj. od zachodu, przybito poziomo solidne deski wypełniające płaszczy-

znę ściany. W późniejszym okresie konstrukcję tę poddawano wielu naprawom, polegającym zarówno na wzmacnianiu lub usztywnianiu konstrukcji belek, jak i na uzupełnianiu powstających w wyniku wysychania drewna szpar i ewentualnych ubytków. Śladami tych napraw były liczne pale i żerdzie zaciosane u dołu i wbite po jednej i drugiej stronie ściany oraz dostawione i przybite do niej pionowo i poziomo deski o różnej wielkości, szczególnie na

Ryc. 3. Brukowane, skośne zejście z ul. Mariackiej oraz fragment nawierzchni z drobnych kamieni ze wschodniego przejścia jatek rzeźniczych w trzecim poziomie osadniczym. Widok od północy. Fot. R. Krzywdziński

Fig. 3. Diagonal descent (with cobblestones) from Mariacka street. Fragment of eastern butcher's stalls surface made from small stones in III level of settlement. Viewed from the north. Photo by R. Krzywdziński

Ryc. 4. Pozostałości ściany oddzielającej wschodnie przejście jatek od posesji mieszczańskiej trzecim poziomie osadniczym. Widok od północnego wschodu, tj. od strony prywatnej działki mieszczańskiej. Fot. R. Krzywdziński

Fig. 4. Remains of wall separating eastern butcher's stalls passage from middle-class property in III level of settlement. Viewed from the northern-east (from private middle-class property). Photo by R. Krzywdziński

wyższym poziomie. Długość ściany i częste jej naprawy spowodowały w późniejszym okresie chaos wizualny. Powstały w ten sposób płot, rozciągający się między zabudowaniami (przylegającej do przejścia od wschodu) prywatnej działki mieszczańskiej – od południowo-zachodniego narożnika budynku mieszkalnego do północno-zachodniego narożnika budynku gospodarczego – całkowicie oddzielała ją od obszaru jatek rzeźniczych.

W czwartym okresie osadniczym (fazy A i B), datowanym na lata 1367–1516, doszło do kolejnej, bardzo istotnej zmiany własnościowej w tym miejscu. Do obszaru jatek rzeźniczych została dołączona (dokupiona?) posesja mieszczańska, sąsiadująca z nimi od wschodu i oddzielona od nich m.in. drewnianym, solidnym płotem. Istniejące na tej posesji budynki, mieszkalny i gospodarczy, oraz cała infrastruktura zostały rozebrane, a na nowo pozyskanym terenie wzniesiono trzeci szereg jatek rzeźniczych. Wschodnie przejście poszerzono do ok. 5,5 m. Pierwszy z zarejestrowanych poziomów nawierzchni poszerzonego przejścia był wykonany z otoczków i miał formę zachowanego fragmentarycznie bruku o wypukłej w przekroju poprzecznym powierzchni, z jednym rynsztokiem przy jego zachodniej krawędzi².

² Na niewielkiej powierzchni przejścia wschodniego jatek zarejestrowano posadzkę z cegieł (por. zaznaczenie kolorem czerwonym na fragmencie ryc. 2 przedstawiającym fazę A czwartego poziomu osadniczego).

dzi². Wzdłuż tego rynsztoka, a także symetrycznie, po drugiej stronie przejścia, przy jego wschodniej krawędzi, zarejestrowano pozostałości dolnych części wbitych liniowo niewielkich pali o trudnej do jednoznacznego ustalenia funkcji. Można jedynie przypuszczać, że oddalone o mniej więcej 1 m od frontowych ścian jatek pale stanowiły podpórki pod ludy lub elementy konstrukcji wystającego przed ściany kramów zadaszenia.

Drugi, młodszy poziom nawierzchni z tego okresu to drewniana podłoga, po której zachowały się mocno spróchniałe deski, a także zarejestrowane w przejściu zachodnim oraz we wschodnim, poprzeczne do jego osi, negatywy legarów usuniętych prawdopodobnie podczas kolejnego remontu jatek.

W czwartym poziomie osadniczym, powyżej pozostałości drewnianej podłogi, odnotowano relikty jeszcze dwóch poziomów nawierzchni przejść jatek. Były to zachowane jedynie w niewielkich fragmentach bruki z dwoma rynsztokami wzdłuż obu krawędzi przejścia.

W kolejnych poziomach osadniczych, piątym (od ok. 1516 r. do ok. 1630 r.) i szóstym (od ok. 1630 r. do przełomu XVIII i XIX w.), nie stwierdzono śladów nawierzchni (nie licząc warstw niwelacyjnych). Być może zużyte nawierzchnie dokładnie usuwano i wymieniano na nowe, ewentualnie niektóre z nich miały postać warstwy piasku lub żwiru.

W siódmym poziomie osadniczym, datowanym na okres od przełomu XVIII i XIX w. do 1897 r.,

Ryc. 5. Fragment zachowanego bruku z rynsztokiem i wbitymi liniowo palami ze wschodniego przejścia jatek rzeźniczych w IV poziomie osadniczym. Widok od północy. Fot. R. Krzywdziński

Fig. 5. Fragment of preserved cobblestones with gutter and line of wooden stakes from the eastern butcher's stalls passage in IV level of settlement. Viewed from the north. Photo by R. Krzywdziński

Ryc. 6. Pozostałości wodociągu miejskiego zarejestrowane pod nawierzchnią wschodniego przejścia jatek rzeźniczych. Widok od północy. Fot. R. Krzywdziński

Fig. 6. Remains of urban water-supply system revealed under the surface of eastern butcher's stalls passage. Viewed from the north. Photo by R. Krzywdziński

odnotowano dwa poziomy nawierzchni wschodniego przejścia jatek o podobnym zakresie zachowanego planu. Pierwszy z nich, starszy, to fragment bruku o płaskiej w przybliżeniu powierzchni, bez rynsztoków. Po pewnym czasie na bruku została usypana cienka warstwa piasku, na której ułożono kwadratowe płytki lastrykowe o boku długości 25 cm.

Z tego poziomu osadniczego pochodzi także fragment nitki wodociągu Głównego Miasta, który został zainstalowany pod powierzchnią wschodniego przejścia jatek na głębokości 2–2,2 m. Łączył on ciągi główne spod ul. św. Ducha i Mariackiej. Na odsłoniętym w trakcie badań odcinku nie stwierdzono punktów odbioru wody. Zlokalizowane one były natomiast w bezpośrednim sąsiedztwie jatek, na ul. Mariackiej i św. Ducha. Widać to na *Plan der Rechten Stadt Dantzig, in welcher die Leitung der Brunnen Röhren nach den Haupt Brunnen....* z 1717 r.

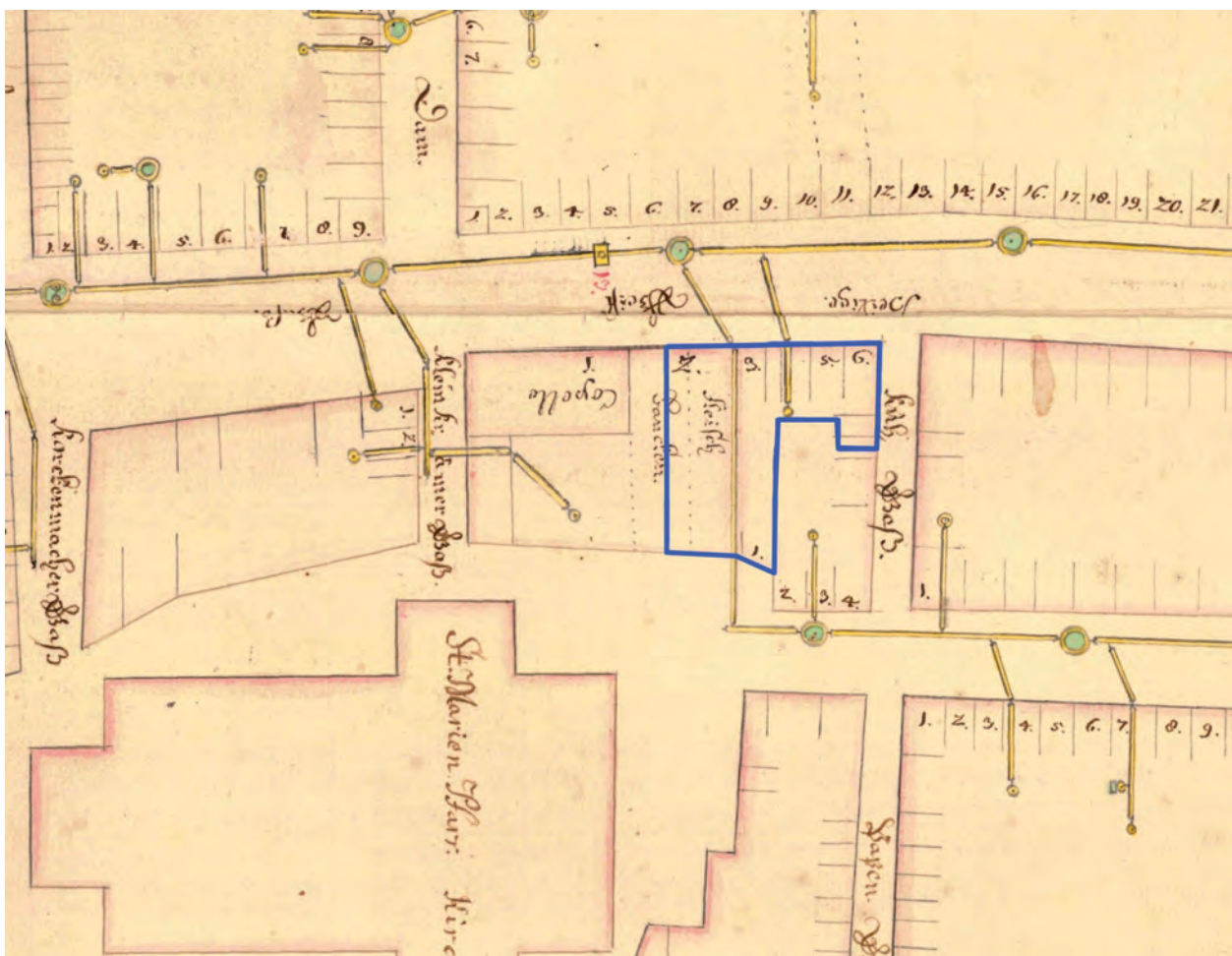
autorstwa Michaela Wittwercka (ryc. 7). Badania dendrochronologiczne wykazały, że odkryty wodociąg został ułożony ok. 1825 r., jednak na podstawie wspomnianego planu można stwierdzić, że odcinek ten to tylko pozostałość jednej z kolejnych, prawdopodobnie ostatniej wymiany wodociągu. Wcześniej były tutaj ułożone starsze, zdemontowane później rury.

Wodociąg odsłonięto na długości 44,6 m. Instalację wykonano z pięciu zachowanych w całości lub fragmentarycznie, okrągłych w przekroju sosnowych rur o długości 5,2–11,58 m i średnicy 29–62 cm, w których były wydrążone (wywiercone) wzdłużnie okrągłe w przekroju kanały o średnicy 9–18,5 cm. Drewniane przewody połączono ołowianymi złączami w formie krótkich rur z okrągłymi kołnierzami na obu końcach. Dookoła brzegów kołnierzy wykonano, niemal jeden przy drugim, otwory, dzięki którym złącze można było przybić do czoła rury.

W ósmym okresie osadniczym, datowanym na lata 1897–1945, jatki rzeźnicze przestały pełnić swoją funkcję. W północnej części jatek, w miejscu kramów, wzniesiono dużą, eklektyczną kamienicę, a podczas jej budowy zniszczono znaczną część pozostałości jatek. Handel mięsem przeniesiono do wybudowanej w 1896 r. między ul. Pańską i Lawendową hali targowej. Zaniebane zabudowania południowej części jatek rzeźniczych pełniły w tym okresie funkcje magazynowe. Nowa kamienica i stare kramy z tego historycznego obszaru uległy całkowitej zagładzie w 1945 r.

Można przypuszczać, że podczas badań archeologicznych nie udało się zarejestrować pozostałości wszystkich nawierzchni dwóch przejść jatek rzeźniczych. Z pewnością nawierzchnie te, szczególnie w późniejszym okresie, były demontowane w całości w celu odzyskania materiału. Ponadto odsłonięty został tylko niewielki fragment zachodniego przejścia. Nie można zatem wykluczyć, że poza obszarem badań zachowały się także fragmenty nawierzchni tego przejścia. Niewątpliwie drugim czynnikiem mającym wpływ na stan zachowania nawierzchni przejść jatek rzeźniczych były zniszczenia, do których dochodziło podczas kolejnych zmian budowlanych w tym obszarze. Dotyczy to szczególnie budowy kamienicy w końcu XIX w.

Istotną kwestią, którą należałoby na zakończenie poruszyć, jest chronologia najstarszego bruku zarejestrowanego podczas tych badań. Krótki odcinek brukowanego zejścia z ul. Mariackiej do wschodniego przejścia jatek rzeźniczych został datowany na okres od lat 1346–1347 do 1367 r. Jest to zatem najstar-

Ryc. 7. Fragment *Plan der Rechten Stadt Dantzig*, in welcher die Leitung der Brunnen Röhren nach den Haupt Brunnen.... z 1717 r. autorstwa Michaela Wittwercka z nitką wodociągu pod wschodnim przejściem jatek rzeźniczych i zaznaczonym schematycznie obszarem badań. Północna orientacja planu

Fig. 7. Fragment of *Plan der Rechten Stadt Dantzig*, in welcher die Leitung der Brunnen Röhren nach den Haupt Brunnen.... according to Michael Wittwerck, 1717, with line of water-supply pipes under eastern butcher's stalls passage. Plan aligned to north

szy bruk z gdańskich wykopalisk o ustalonej chronologii. Oczywiście nie potwierdzono jednoznacznie, czy bruk zejścia do wschodniego przejścia ja-

tek był częścią nawierzchni całej ul. Mariackiej XIV-wiecznego Gdańska.

LITERATURA

Krzywdziński R.

2008 *Jatki rzeźnicze Głównego Miasta Gdańska w świetle źródeł archeologicznych*, Gdańsk, maszynopis w Muzeum Historycznym Miasta Gdańska.

Wittwerck M.

1717 *Plan der Rechten Stadt Dantzig, in welcher die Leitung der Brunnen Röhren nach den Haupt Brunnen, als auch diejenigen Erben, so dass Wasser von den Brunnen Röhren haben, samt den Schlus Krahen deutlich vorgestellt und aufgerissen nach den verjüngten Maasstabe Anno 1717 Von Michael Wittwarck*, w zasobach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk.

ROBERT KRZYWDZIŃSKI

OVERGROUND SURFACES AND UNDERGROUND INSTALLATIONS
OF BUTCHER'S STALLS PASSAGE OF MAIN CITY GDAŃSK

The remains of butcher's stalls in the north-eastern part of Mariacka, Podkramarska, św. Ducha, Krowia streets' block were found during excavations in 2004 and 2005. From the analysis of research results it was found that there were eight levels of settlement. To start with level III, which lasted from the years 1346–1347 to 1367, a 3,3-meter-wide passage, at the eastern side of two rows of butcher's stalls, provided a way to get to the eastern row of stalls. Moreover it connected Mariacka street with św. Ducha street. The passageway run not only along the eastern side, but also along the western one – at the same level as 9. and 10. butcher's stalls – unfortunately, out of reach of excavations (excluding a little part of block). The eastern passage surface was hardened by a layer of small stones. The southern end of that passage, in front of Mariacka street, was covered with 3.6-meter-long cobblestones to reduce the difference in levels (ca 0.5 m) between eastern butcher's stalls passage and Mariacka street. Along the eastern edge of the eastern passage a gutter was formed. On the western side there was a slope in the direction of front walls beams of the second row of butcher's stalls. A sturdy fence separated the eastern butcher's stalls passage and the back of the parcel in the neighbourhood at that time.

In IV settlement level (phases A and B), dated from 1367 to ca 1516, the eastern parcel and the butcher's stalls grounds were joined. Next row of stalls was erected at the place of buildings on that joined parcel and eastern

passage was widened to ca 5.5 m. Furthermore there were, during that period, two levels of cobblestones with gutters along two sides.

V and VI settlement levels scientists dated from ca 1516 to ca 1630 (V) and from ca 1630 to XVIII / XIX century (VI). The eastern overground surfaces of butcher's stalls passage, which were there during V and VI settlement levels, survived only as layers of sand and gravel.

When VII settlement level was being (from XVIII / XIX century to 1897) two layers of surfaces, one above second, were at the eastern passage of butcher's stalls, as dated and planned as VII settlement level. Cobblestones were first and the oldest of them. Above cobblestones, on a thin layer of sand, the floor was installed using some kind of square plates of terrazzo. Each plate was 5 cm thick with each side 25-cm-long.

In addition, in VII level of settlement, into the ground below the surface of eastern butcher's stalls passage the water-supply system was sank. It was built from wooden pipes connected one to each other by lead joints. Excavations of that part of the underground pipeline did not show any point to get fresh water. Plans of the water-supply systems in Gdańsk from the beginning of XVIII century and later let to claims that wells, supplied with water through underground pipelines, were installed in the direct neighbourhood of the butcher's stalls (Mariacka and św. Ducha streets).

mgr Robert Krzywdziński
Muzeum Archeologiczne
Gdańsk